

TIL ØDIPUS-KOMPLEKSETS PROBLEMATIK

En anmeldelse af Ole Andkjær Olsen: *Ødipus-komplekset*,
Hans Reitzels Forlag, 1988; pris kr. 340.

Jacob Mey

Anmeldelsen er en let revideret version af professor Jacob Meys opposition ved Ole Andkjær Olsens disputatsforsvar, Odense Universitet, 26.5.1989.

1. Indledning

Kære præses! Du har kaldt din afhandling *Ødipus-komplekset* – hverken mere eller mindre. For dem, der husker tiden, hvor alt, der produceredes udi videnskaben, skulle have lange og indviklede titler, helst med en masse substantiver knyttet præpositionelt sammen (her var et initialt 'Til', om ikke obligatorisk, dog i hvert fald tegn på gode manerer), kan en sådan kort og fyndig betegnelse være en sand lise: der er ikke en gang tale om en under- eller en sidetitel; det er som om du vil sige til dine læsere: '*Dette* er mit ærinde, *det* vil jeg snakke om, og lad os så komme i gang'!

Korte titler har også en anden beundringsværdig egenskab: de er nemme at huske. Specielt gælder dette i det tilfælde, hvor titlens og bogens emne er deskriptivt identiske: du skriver om Ødipus-komplekset, og du kalder din bog det – enklere skulle det ikke kunne være. Væk med al akademisk overlæssethed; leve *sancta simplicitas*!

Og dog – skjuler der sig ikke en lille slange i simpelhedens græsgange? Simpelhed er et gode (som bekendt, er den én af den lingvistiske beskrivel-ses kardinaldyder (eller 'principper'), ifølge Hjelmslev: simpelhed, modsigel-sesfrihed og det at være udtømmende); men denne berømmelige *sancta simplicitas*, som jeg citerede ovenfor, kan også læses og forstås som en 'hellig enfold' – og så er sagen straks en anden.

Lad mig udtrykke det på en, måske lidt overfortolkende (for ikke at sige ligefrem 'hineininterpretierende', ja tilmed en smule ondskabsfuld) måde: Du har skrevet en bog om Ødipus-komplekset, og dét er hvad den hedder, fordi det simpelthen – O hellige enfoldighed! – er bogen om Ødipus og hans problem!

Nu kan det jo siges, at jeg skyder dig noget i skoene – og det gør jeg ret beset også. Men det er i en pædagogisk hensigt, og denne hensigt er ikke så slem endda. Meningen med at stille det så firkantet og provokerende op er nemlig at lokke dig ud af dit boglige telt – eller, for at forblive i det

omtalte billedsprog, at slå et lille skår i den omtalte, prisværdige simpelhed, fx. ved at spørge dig, om du tror, det hele er så enkelt som du implicit tilkendegiver? Hvad nu, om du havde kaldt din bog: 'Studier i (eller, som det nu oftest hedder: 'omkring') Ødipus-komplekset'? Eller, hvis det endelig skulle være – og her tillader jeg mig at regredere kraftigt – : 'Til Ødipus-kompleksets problematik'?

Det er nu ikke, fordi jeg synes, sådan en længere betegnelse i og for sig ville have været bedre (man kunne sagtens klare sig med en undertitel, forresten). Men en mere detaljeret titel kunne give os et lille fingerpeg om, at det vi har foran os i dag på disputatsbordet, er et *forsøg* fra din side (eller, som du også selv siger: »et kompromisforslag« (s. 11)): du laver en slags facit på et gammelt regnskab, og påpeger, hvor dine forgængere måske er gået galt i byen – uden dog at ville påstå, at *dit* facit er det eneste rigtige, *dit* 'kompromisforslag' det eneste mulige. Som det vil fremgå, har vi i bedømmelsesudvalget haft nogle kvaler netop på dette punkt (som du også har kunnet læse dig til i vores indstilling til fakultetet): nemlig, hvorvidt 'din' Ødipus også er vores – for mit vedkommende kan jeg kun sige, at den i hvert fald ikke er min, noget som jeg vil komme nærmere ind på i det følgende.

Og her må jeg straks forudskikke endnu en bemærkning. Jeg er hverken psykolog eller psykiater eller psykoanalytiker, men kun en lingvist, der interesserer sig for hvad man på engelsk måske kunne kalde 'the seamier side of language'; nemlig den psykoanalytiske diskurs, både på objekt-plan (patient i forhold til behandler) som på metaplanet (dér, hvor teorier bliver undfanget, født og smidt ud igen). Derfor skal, hvad jeg i det følgende kommer til at sige om de mere fagpsykoanalytiske aspekter af dit værk, tages med det forbehold, at det ikke er den psykoanalytiske fagkundskab eller den behandlingsmæssige praksis, der taler.

Der er én ting mere, jeg vil sige. Du har skrevet en god bog. Den er god at læse, god at læse i, og god til at få forstand af. Jeg siger dette ud fra det erfaringsgrundlag, man normalt må forudsættes at have som medlem af et bedømmelsesudvalg. Men jeg siger det *også* som din læser-af-lyst: din bog har givet mig meget, og ikke blot meget at tænke over. Jeg synes faktisk, du på nogle punkter i din syntetiserende og overskuende fremstilling af psykoanalysens forskellige skoler og retninger kommer mere ind til sagens kerne, når dybere ned i problemmoradset og får mere bund under fødderne, end man er vant til ved sådanne bredtkonciperede oversigtsstudier. Nej, din bog er bestemt ingen »lille hurtig sag« (s. 9), og jeg er glad for, at det ikke er blevet sådan én, som du forestillede dig at kunne ordne i et kvikt snuptag. Men til trods for det gedigne format og dens teoretiske og historiske lødighed er bogen aldrig tung i kedelig forstand, trættende eller irriterende. Skal jeg specielt fremhæve noget her, må det næsten være din gennemgang af Melanie Kleins meget uensartede og vanskeligt tilgængelige forfatterskab. Jeg tør ikke påstå, at nu har jeg forstået Klein til bunds – det ville være en formastelighed; men så meget tør jeg i al beskedenhed

indrømme, at jeg ikke havde forstået så forfærdelig meget af hendes teorier, før jeg gik i gang med disputatsen, og at denne mangel nu i hvert fald er delvis afbødet. Og derfor vil jeg gerne have, at du opfatter de her følgende kritiske udgydelser som det, de også er ment som: en kvittering og 'tak for sidst' fra en i hvert fald delvis tilfreds læser.

Det hører forøvrigt med til historien, at jeg næppe ville have stået her idag, hvis det ikke havde været for dine øvrige bøger og artikler, som jeg altid har læst med stort udbytte – på den måde føjer dit Ødipus-kompleks sig smukt ind i det bygningsværk, der er ved at rejse sig på den danske psykoanalytiske forskningstraditions grund.

I det følgende vil jeg gøre tre ting:

(1) Undersøge din tolkning af psykoanalysens klassiske problemstilling, når det angår den menneskelige udvikling, specielt ontogenetisk (altså Ødipus-komplekset). Her vil min indfaldsvinkel fremfor alt være praktisk, og ikke så meget orienteret mod det teoretiske apparat ('metapsykologien', som det kaldes siden Freud). I særdeleshed vil jeg kommentere din påstand (som er din bogs helt centrale tese), at Ødipus-komplekset 'blot' er et særtilfælde af en mere almen problematik: aktiv/passiv-modsætningen, og jeg vil kritisk gennemlyse denne påstand ved hjælp af en 'case' (afsnit 2).

(2) Som lingvist er jeg blevet stående ved nogle af de kommentarer, du knytter til forskellige psykoanalytikerens (især Freuds og Lacans) brug af sprogvidenskabeligt materiale. Dette sidste skal forstås i videste forstand, altså både konkret sprogstof som ord, udtryk, etymologier, og mere abstrakte begreber og regler, såsom subjekt og objekt, regler for transponering, semantiske klassificeringer, talehandlinger osv.

I denne forbindelse kan man måske undre sig over at din 'aktiv/passiv'-modsatning ikke har fået nogen direkte lingvistiske korrelater eller paralleller i fremstillingen, især når man ellers er vant til at betragte netop denne modsætning som én af sprogets mest grundlæggende. Freuds gentagne brug af kategorien 'medium' (således i citatet fra *Drifter og driftskæbner* på s. 361 af disputatsen) til at kategorisere en selvreflekterende psykisk aktivitet efterlader ingen tvivl om, at han var stærkt præget af sin klassiske dannelse, også når det gjaldt det grammatiske gods, han havde i sin lægetaske – hvis han ellers besad en sådan én! –, og at specielt den græske oldtid og dens sproglige og kulturelle rigdomme blev ved med at være en af hans hovedinspirationskilder livet igennem. Man kan måske lidt spøgefuldt spørge sig, hvordan psykoanalysen mon havde set ud idag, hvis ikke Freuds interesse for Sofokles allerede på et meget tidligt tidspunkt i hans liv havde vist sig at give bonus (jeg tænker her på hans ungdomspræstation, refereret af præses s. 13, nemlig oversættelsen af Ødipus-dramaets græske tekst).

Den grammatiske relation, som *du* til gengæld gør mest ud af, er imidlertid en anden: nemlig forholdet mellem subjekt og objekt (objekterne) i sætningen. Her kan man, som lingvist, gøre sig adskillige overvejelser; især er det vigtigt at huske, at alle lingvistiske spekulationer og hypotesedannelser i sidste instans går tilbage til de grundlæggende strukturer i ens eget

sprog, og at generalisationer derudfra nødvendigvis og altid kun vil have relativ værdi (afsnit 3).

(3) Endelig, og som afslutning, vil jeg påpege nogle mindre skævheder og utilstrækkeligheder i din fremstilling – stort set, er vi her i den afdeling, der rettelig tilhører de skolemestre, hvis pegefingre den bærer præg af (afsnit 4).

2. Ødipus på hjul: Beskrivelse af en case

Den følgende case-beskrivelse er baseret på autentiske udsagn og erindringer, støttet af en del eksterne oplysninger fra pålidelig kilde, hvad angår facts. Rammen om case'n er den velkendte, socialt opadstræbende mellemlagsfamilie. Faderen har i perioder været arbejdsløs lærer, og kompenserer for sin arbejdsløshed ved at tilegne sig mere viden, fuldføre en akademisk uddannelse, bl.a. ved at forberede sig til en doktordisputats, mens moderen er nødt til at genoptage sit gamle sygeplejerskeerhverv for at klare familiens økonomi. Moderen føler sig forsømt af ægtemanden, hvis hovedinteresse altid har været bøger (ved siden af billedkunsten). Børnene er på det tidspunkt, hvor case-forløbet begynder at udvikle sig, ca. 2 og 4; også de føler sig forsømte, både i forholdet til den 'fraværende' fader og den aktivt ikke-tilstedeværende moder (som på et senere tidspunkt udvikler en depressiv neurose som følge af bl.a. det dårlige forhold til sin mand).

Den yngre af de to brødre (vi kalder ham Leonard) nærer en forestilling om ikke at kunne hamle op med den ældre Johannes, som er moderens foretrukne, med stærke identificeringsbehov overfor hende, og tildels fikseret i den kvindelighedsfase som er beskrevet af præses på s. 176. Således er ikke alene Johannes' holdning til sit eget køn noget problematisk, men derudover er forholdet til moderen præget af identifikationstrang, tillige med stor angst. Således vil Johannes ikke ud på gaden for at lege med andre drenge (som han er bange for); han er også angst for mørke rum: fx tør han ikke gå ned ad kældertrappen (hvor lyskontakten sidder nede for enden). Lillebror Leonard tilbyder sin hjælp ved at love at »true« de store drenge, og løbe ned ad trappen for at tænde lyset, hvorpå han siger til Johannes, at nu kan han roligt komme.

I en alder af 4 år begynder Leonard at blive præget af angstdrømme, som efterhånden får et ret neurotisk præg, og som han tilsidst bliver behandlet for af børnepsykiater. Drømmen går ud på, at en lille mand uden lemmer, kun med krop og hovede, siddende i en lille vogn, med stor fart kommer rullende hen imod ham i en snæver korridor – det er husværten, forklarer Leonard, der kommer for at indkassere lejen, og truer med at sætte familien på gaden, dersom huslejen ikke bliver betalt. (Pengemangelen er et konstant tilbagevendende tema ved middagsbordet i familien; og en

udsættelsesforretning har Leonard stiftet bekendtskab med gennem en dukketeaterforestilling).

Til billedet hører desuden, at den arbejdsløse fader nu har brug for et studereværelse hjemme, og at forældrenes soveværelse er blevet inddraget til dette formål. Samtidig med, at børnene nu er blevet nægtet adgang til det gamle 'paradis' (hvor de plejede at komme op til forældrene i sengen om morgenen), bliver der nedlagt forbud mod at komme ind i det nye soveværelse; det er heller ikke længere tilladt at være på badeværelset sammen med moderen: 'de var blevet for gamle til det', som hun forklarer dem.

Der er i Leonards historie en mængde af de 'klassiske' momenter fra velkendte psykoanalytiske cases, således fx.:

- angsten for husejeren, jvf. lille Hans' hestefobi (s. 52 i disputatsen);
- 'faderangsten', som forvandling af den oprindelige 'moderangst' (ifl. Rank; se s. 124) og dens forskydning på ydre figurer: mørke mænd, røvere, indbrudstyve osv. (Rank 1924:21-22);

- ønsket om at bemægtige sig moderen i konkurrence med faderen og broderen. Bl.a. ved at gøre broderen tjenester, opnår Leonard indirekte moderens gunst; ved at 'ofre sig' som bytte for husejeren forhindrer eller forsinker han 'udsættelsesforretningen'.

Leonards psykiater kommer med det råd, at man bør forsøge at mane 'den lille mand' i jorden (læs: det ubevidste!) ved at tie ham ihjel. Johannes bliver formanet kraftigt af moderen om ikke at nævne noget om 'vogn', 'lille mand', 'husvært' osv., når broderen er til stede; så vil denne nemlig kunne 'glemme' (læs: fortrænge) problemet. Kort tid efter får faderen forøvrigt en ny stilling, moderen holder op med at arbejde, og for en tid synes alt at være i orden, indtil moderens depressioner på ny tiltager - men det er en anden historie.

Hvilken lærdom kan vi nu drage af den bedrøvelige historie om Leonard og Johannes? Som detaljerne viser, og i lighed med andre psykoanalytiske cases, har den en hovedpointe, som jeg har ment at kunne rekonstruere og konceptualisere ud fra det ovenfor skitserede forløb. For at formulere pointen kort (og måske lidt firkantet): til analysen af ovenstående neurose-billede kan man *kun* bruge de klassiske psykoanalytiske begrebsdannelse, således som de er centreret og konceptuelt samlet omkring *Ødipus*. Derimod vil en 'alternativ' *Ødipus* (i lighed med præses' 'aktiv/passiv'-modsatning) kun kunne give *generelle* svar på, hvad jeg opfatter som højst *specifikke* problemstillinger.

Rigtig nok er jeg ikke kliniker, og jeg skal nok vogte mig for at generalisere, men jeg vil mene, at foreliggende case klart viser, at de klassiske psykoanalytiske begreber passer som fod i hose på hvad man ser i Leonards og Johannes' tilfælde:

- der er *kastrationsønsket*: faderen berøvet sine lemmer;
- der er *incestmotivet*: fader-stumpen, nu reduceret til et fallos-symbol, som kommer farende på sin lille vogn gennem en snæver gang, som et tog

på skinner ind på stationen. Her mindes man 'Little Dick' hos Melanie Klein; og jeg tillader mig at citere David Macey: »No psychoanalyst can spin tales involving trains and stations with impunity. There is nothing unexpected about the meaning here.« (1988:137) Manden i vognen truer således både Leonard selv og hans adgang til moderen;

– der er *faderangsten*, kombineret med *aggression*: husværten som iscenesætter den symbolske fordrivelse fra hjemmet, præfigureret gennem børnenes uddrivelse fra 'paradiset', forældrenes soveværelse og seng (her har vi desuden 'lille Hans' igen, der skal vænne sig til at få sit eget værelse i den ny lejlighed).

Hvis en ikke-fagmand (og i hvert fald en ikke-kliniker) som mig selv kan få øje på sådanne elementer i en ellers ret indviklet case-story (godt hjulpet af præses' klare og omfattende fremstilling og kondensering af de klassiske psykoanalytiske tilfælde), er det for mig et tegn på, at behovet for en 'almengørelse' af Ødipus (som præses i sit forsvar for den universelle 'aktiv/passiv'-modsætning lægger op til) ikke er til stede.

Med det, jeg lige har sagt, vil jeg dog på ingen måde antyde, at jeg anser aktiv/passiv-modsætningen for uinteressant, eller præses' tanker omkring den for værdiløse. Tværtimod: han anvender aktiv/passiv-modsætningen i mange sammenhænge som et nyttigt perspektiv, en samlende konceptualisering, der kan bruges til at sætte ting på plads, der ellers risikerer at blive 'ødipaliseret' nedenom og hjem.

Her vil jeg specielt fremhæve de fine synteser, som afhandlingen rummer om så forskellige emner som: pigens Ødipus-kompleks; adskillige mere eller mindre 'glemte' psykoanalytiske forfatteres bidrag til teorien (jeg tænker her især på Otto Rank); og endelig præses' fornemme sammenfatning af det, man lidt flot kunne kalde 'feministisk psykoanalyse' (fra Horney til Irigaray, for at nævne to yderpunkter, både tidsmæssig og i videnskabelig holdning).

Selv er jeg bl.a. blevet intrigeret af præses' nærmest *en passant* bemærkning på s. 451: her siger han om udviklingstendenser i et samfund, hvor familien er »snart helt opløst«, at denne udvikling »har skabt en generation af narcissister, der enten har profileret sig som BZ'ere, yuppier eller post-modernister, alt efter hvor de nu er havnet i samfundet«. (Jeg vil for en ordens skyld bemærke, at præses andetsteds i bogen tager afstand fra den løse narcissisme-snak, der var på mode i 70'erne, i kølvandet på Lasch, Kohut og Ziehe). Og præses fortsætter: »Uanset at disse udviklingstendenser kan findes, mener jeg, at de er et resultat af en samfundsmæssig overgangs- og kriseperiode, og at man ikke behøver at indstille sig på, at de er permanente«. Herefter kommer så det vigtigste: »Det farlige er de usynlige og upersonlige magthavere, der uden enhver demokratisk kontrol styrer samfundet ud fra rent tekniske, økonomiske og militære hensyn« (s. 451).

Man kan – desværre – kun give præses ret i sin beskrivelse af vore dages samfund, specielt hvad det sidstnævnte aspekt angår: den usynlige styring. Men (som altid) ingenting sker med mennesket helt imod dets vilje. Og

ingen er så passiv at der ikke findes en rest af aktivitet (måske undertrykt eller perverteret) tilbage. Sagt på en anden måde: når vi er så dygtige til at internalisere vores undertrykkere, er det fordi vi, i en vis forstand, *selv* har skabt dem. Hvis vi fx. er bange for, at computerne vil tage magten fra os, bør vi ikke glemme, at det er os selv, der har placeret computeren i denne magtposition.

I denne forbindelse er det måske nyttigt at inddrage Michel Foucault's tanker om psykoanalysen som kontrolinstrument (jvf. også s. 292f. i afhandlingen), idet vi udvider hans tankegang en smule, så den passer til det 'postmodernistiske syndrom': BZ'ere og yuppier, hver på sin side af samfundet, som udtryk for en fælles tendens: reaktion på kontrol.

Foucault skelner mellem en *negativ* kontrol (et forbud af typen 'Du må ikke X' – à la De ti Bud), og en *positiv* kontrol af typen 'du må gerne X' (en tilladelsesformel, der mest af alt minder om en vis nutids-pædagogik). Omvendt, når X er *forbudt*, ved negativ kontrol, så følger deraf, at noget andet, Y, er tilladt; og når X er *tilladt*, så må der være noget andet, Y, der er forbudt.

Problemet ligger nu i, at kontrollen udøves *indirekte*: forbuddene, resp. tilladelserne, gives ikke længere udtrykkeligt som i gamle dage: 'Manden Moses' er død, moderne forældre har ikke tid, desuden er familien jo opløst, som vi netop har hørt.

I et samfund, hvor tilsyneladende alt er *tilladt*, mens autoriteterne (ligeledes tilsyneladende) vender det døve øre til, går det usikre, 'postmoderne' menneske på jagt efter begrundelser: Hvorfor er X tilladt, hvorfor bliver tilladelsen givet? Her gentager han/hun det mønster, som var karakteristisk for tidligere tiders *forbud*: begrundelserne for disse kunne heller ikke gennemskues. Og således var der kun én måde at finde ud af, hvilke Y der var *tilladte*: nemlig, ved at spise af æblet.

For det postmoderne menneske drejer det sig derfor om at finde noget, der er *forbudt*; ligesom reaktionen på de implicite forbud er en tendens til total, såkaldt 'frihed' (på engelsk taler man noget nedladende om 'permissiveness' i 60'er-pædagogikken), så oplever vi den modsatte tendens i en dragnings mod det *forbudte*: strenge regler for påklædning afløser den fordums fri jeanskultur; konservativ tvangspædagogik haler igen ind på resterne af emancipatorisk og 'frigørende' opdragelse; og sexualmoralen er snart tilbage på det viktorianske stade (godt understøttet af en yderst velkommen, og vel iscenesat AIDS-skræk).

Og hvad med den videnskabelige udvikling, der jo skal følge og reflektere dagliglivets praksis? Her kan jeg kun tale om mit eget lille hjørne af viden-skaben, lingvistikken og tilliggende områder. Det er muligt at iagttage en tendens i dagens lingvistik, der klart peger bort fra den gamle hierarkiske konstituent-moral, hvor symbolet 'S', sætningens 'input', formodedes at styre hele derivationen, ned til de mindste grene og blade i det syntaktiske træ. Her indfører moderne lingvistisk tænkning, i stedet for forbudshierarkiet, en slags 'positiv kontrol' – man angiver, hvad der er tilladt, ikke hvad

der er forbudt; og man gør det indirekte. 'Lad 1000 grene grønnes' (underforstået: vi skal nok fjerne dem, der ikke duer), kunne det lyde, lidt sloganagtigt.

Hvis man vender blikket mod 'kontrolvidenskaben' par excellence, computer science, så ser man noget lignende: den gamle, stive, hierarkiske computerstruktur, hvor programmerne blev tilpasset maskinernes serielle natur, erstattes nu af fleksibel, dynamisk, 'parallel' processing, hvor vejen til målet ikke længere kan afbildes som en serie af hierarkisk ordnede, binære valg, men snarere ligner en parallelt fremadskridende generation af mange muligheder, hvoraf kun ganske få overlever den (selvfølgelig usynlige) kontrol. For kontrol må der være, ligesom 'Ordnung muß sein' – hvad enten man tror på Ødipus eller ej. Eller, for at citere biskoppen i Toulouse (efter at han havde indtaget en katharsk by): »Tuez-les tous, Dieu en reconnaîtra les siens« – hvilket udlagt betyder det samme som 'Maskinen hytter sine' – for at variere et andet godt, gammelt ord.

I det følgende vil jeg belyse disse spørgsmål ud fra en mere lingvistisk indfaldsvinkel.

3. Psykoanalyse og lingvistik

Man kunne starte med det klassiske spørgsmål: Har lingvistik og psykoanalyse overhovedet noget med hinanden at gøre (bortset fra, at de begge to 'handler om' sprog, i meget vid forstand)? Nogle lingvister vil hævde, at forbindelsen kun er overfladisk: Sprogets egentlige kerne, 'systemet', bliver ikke berørt af psykoanalytiske mekanismer som fortrængning, fornægtelse osv. Det er kun sproget som *brugs*genstand, som kommunikativt instrument, der kan fungere som værdig med- (eller mod-)spiller på den psykiske eller psykoanalytiske scene; selve lingvistikken, hvis hovedinteresse er grammatikalske regler og beskrivelser, befinder sig, næsten per definition, på den »andere(r) Schauplatz«, som Lacan omtaler (med en ekko af Freuds egne ord (1966: 345)).

På den anden side vil psykoanalytikeren indvende, at det egentlige *lingvistiske* arbejde er analysen uvedkommende: lingvisten kan måske være en hjælper i analysen, men kan aldrig tage del i den på lige fod med psykoanalytikeren. For mange psykoanalytikere står lingvistikken således i en underordnet, 'ancillær' position i forhold til psykoanalysen, i lighed med filosofien og en række andre videnskaber; jfr. igen David Macey: »psychoanalysis can call philosophy to account without being accountable to philosophy.« (1988:80)). Den samme, ret ensidige opfattelse af forholdet finder vi også spor af hos Freud. Han er selv en entusiastisk amatør-filolog, og tager ikke i betænkning at bruge lingvistiske 'data' og hypoteser, når de passer ind i hans behov for begrebsdannelse (fx. når han etablerer forskellen mellem 'Sachbedeutung' og 'Wortbedeutung', eller henter nogle etymologier frem fra det junggrammatiske pulterkammer).

En helt anden holdning til lingvistikken møder vi derimod hos en af Freuds mere kontroversielle (og i hvert fald selvbestaltede) 'efterfølgere': Jacques Lacan. Alle kender denne sidstes famøse dictum: 'Det ubevidste er struktureret som et sprog', og de danske udgaver og oversættelsen af (dele af) hovedværket *Ecrits* fra 1966 har i deres titelvalg overtaget, i det mindste implicit, denne lacan'ske ærbødighed, ja hengivenhed over for den officielle lingvistik: bogen hedder på dansk *Det ubevidste sprog* (1973; om oversættelsens sproglige og indholdsmæssige kvaliteter gælder forøvrigt, at jo mindre der bliver sagt, desto bedre).

Men Lacan indskrænker sig ikke til dette ene udsagn – han mener generelt, at sproget indeholder nøglen til det ubevidste. Ikke alene sådan at forstå, at man 'gennem sproget' kommer til erkendelse af sig selv, og at sproget er den eneste vej til en sådan erkendelse, også når det gælder de ubevidste dele af psyken (jvf. udtrykket 'the talking cure', som er gængs mønt i psykoanalysen helt siden Breuers famøse patient Anna O.). Nej, Lacans position er meget mere specifik, og for en lingvist at se, ofte ret fantasifuld og spekulativ. Jeg behøver her blot at henvise til Lacans forkærlighed for ordspil og ordforvrængninger som 'beviser' for hans psykoanalytiske (hypo-)teser, fx. som når han spalter det franske substantiv *maître* i *me* ('mig') + *être* ('væren'), hvorved et berømt citat fra Corneille's drama *Cinna* pludselig får en ny, uhyre prægnant betydning: »Je suis maître de moi comme de l'univers« ('jeg er hersker over mig selv, som jeg er det over universet') bliver 'omtydet' til: 'Je suis m'être, je progresse dans m'êtreise, je suis m'être de moi comme de l'univers' (altså noget lignende som: 'jeg er mig-væren, jeg skrider frem i mig-værenhed, jeg er mig-væren af mig selv og af universet'), hvor *m'être* og *m'êtreise* (ord, der ikke findes i fransk, men på en eller anden måde kommunikerer *être*) kan læses og tolkes som *maître*, *maîtrise* ('hersker', resp. 'herredømme').

Af sådanne ordspil, eller som man kan kalde dem, 'linguisterier', er der utallige i Lacans skrifter. Ordet 'linguisterie' er dannet i analogi med fx. 'phantasterie' (af *phantasie*), eller 'chinoiserie' (af *chinois*). Mens det sidstnævnte udtryk ikke direkte medfører nogen negativ betydning, har man på fornemmelsen, at Lacan (som bruger ordet 'linguisterie' for at betegne sin egen, noget legesyge omgang med sproget) måske ikke tager grammatikken og filologien fuldt så alvorligt, som mange af hans kritikere har troet; noget, som gør, at man måske kan se gennem fingre med et og andet, lidt forceret ordspil.

Når det derimod drejer som om mere grundlæggende ting, såsom Lacans tolkning af Saussure, og førstnævntes forhold til signifikationsrelationen, er det på sin plads at være en smule kritisk – måske ikke så meget for at frelse Saussure fra (ægte og would-be) saussurianere (ligesom man bør frelse Marx fra marxisterne og – hvorfor ikke – Jesus fra jesuitterne!), men fordi der i Lacans skrifter direkte lægges op til ræsonnementer, der mere eller mindre direkte bygger på Saussure's berømte 'ligning' s/S, samtidig med at Lacan omfortolker både ligningens 'retning' og dens termer.

Så længe Lacan gør opmærksom på, at dette er hans egen, uortodokse praksis, og ikke bruger lingvistikens autoriserede forfattere og metoder til at underbygge påstande for (sin form for) psykoanalyse, kan man ikke bebrejde ham, at han inddrager en anden videnskabs resultater og tankegang i sin egen diskurs; men man må som lingvist til enhver tid kunne forlange adgangsbilletten forevist, for at have hånd i hanke med eventuelle overskridelser og ulovligheder.

Hvad har nu denne udførlige omtale af Lacans særprægede forhold til lingvistikken at gøre med dagens emne: Ødipus og hans kompleks (for ikke at sige, præses og hans Ødipus)? Jo, betydningen af at undersøge Lacans 'lingvisterier' (som forøvrigt er blevet gjort yderst grundigt i den før omtalte bog af David Macey (1988)) ligger i, at der findes visse paralleller mellem Lacans og præses' brug af lingvistikken og dens resultater. Og hvis man kan tilgive mig en vis forudindtagethed over for førstnævnte, vil jeg med dette forbehold påstå, at dagens forfatter ikke altid slipper lige godt (og i hvert fald ikke altid lige så elegant) som Lacan fra sit ærinde mht. lingvistikens regler og den lingvistiske tankegang.

På s. 370 tales der om en »substantiel transport af direkte objekter«. Hvis man tror, at præses her tager sigte på det, man normalt, efter alle lingvistikens regler, betegner som 'direkte objekt', tager man grueligt fejl. De 'direkte objekter', der 'transporteres' her, er hverken mere eller mindre end regulære tærsk! Med præses' ord: »Sætningen ['Han bliver slået af hende'] kan derfor omskrives til 'Han (S) får tærsk (o) af hende (O)« (s. 370), hvor S står for 'subjekt', o for 'direkte objekt' og O for 'indirekte objekt'.

Her rejser der sig straks en række spørgsmål. For det første: Hvad er det for en 'omskrivning', vi her bliver præsenteret for? Det er næppe det, man i en vis (anglo-)amerikansk grammatikalsk tradition kalder for en 'rewrite' (fx. S --> NP VP); i den slags 'omskrivninger' går vi fra en 'højere' konstituent (S) til en eller flere 'lavere' (NP, VP). ('Højt' og 'lavt' er her at forstå i forhold til det syntaktiske 'træ', som har den mærkelige egenskab (i parentes bemærket), at dets 'rod', symbolet S for 'sætning', sidder i 'toppen', mens dets udløbere (eller 'grene') befinder sig forneden).

For det andet minder præses' 'omskrivning' egentlig mere om det, den samme lingvistiske skole kalder en 'transformation'. Den slags 'omskrivninger' (i ikke-teknisk forstand), er forskellige fra de ovenfor omtalte, rent tekniske 'rewrites' ved at have en hel grammatisk struktur, ikke blot et enkelt syntaktisk symbol som deres udgangspunkt. Der kan siges meget mere om sådanne transformationer, deres forskellige teoretiske grundlag og deres konsekvenser, men da de snarere hører hjemme i en rent lingvistisk sammenhæng, skal de ikke inddrages her.

Vigtigere er, for det tredje, at forholdet mellem de såkaldte 'dybdestrukturer' og deres modparter i 'overfladen' (groft sagt, på sætningsniveau) ikke er noget, de fleste lingvister kan enes om. Ifølge Chomskys klassiske teori opstår en sætnings 'overfladiske' struktur som resultat af

en række transformationer, der (med forskellige indskrænkninger, og under en række meget detaljerede betingelser) opererer på dybdestrukturen. Denne sidste siges at være repræsentativ for det, sætningen 'betyder' – dybdestrukturen er en slags hypotetisk, abstrakt repræsentation af sætningens semantiske indhold.

For det *fjerde* kan man diskutere (og her nærmer vi os præses' ærinde), hvilke generelle relationer ('logiske', som præses siger (s. 362 og s. 368)) styrer en sådan dybdestruktur. Her har der været mange forskellige forslag på banen; ét af dem, der har vundet mest indpas, navnlig takket være dets tilsyneladende almengyldighed og elasticitet i forhold til forskellige sprogtyper, er 'kasusgrammatikken' (oftest forbundet med navne som Ch. Fillmore og W. Chafe; men også forskellige europæiske lingvistiske skoler – Paris, Prag osv. fortjener at nævnes). Ifølge mange af disse forfattere ligger dybdestrukturen 'fast' på *et meget* dybt, nærmest 'universelt' plan; her kan man måske tale (med Paul Diderichsen, som citeres af præses s. 369) om »almene logiske Relationer« (1968:168), der blot realiseres forskelligt i de enkelte sprog.

Problemet er imidlertid ingenlunde løst med denne antagelse. For, sæt nu, at disse 'logiske relationer' virkelig er ens i 'dybden', dvs. for alle sprog – så sidder vi stadig med spørgsmålet om, hvad disse relationer konkret *betyder*. Og her kan Diderichsen ikke tages til indtægt; han siger nemlig udtrykkeligt, i samme passus som præses citerer, at sådanne relationer »kunne og burde lægges til grund for *syntaktiske* Definitioner i alle Sprog« (min udhævelse). Altså *syntaks* – ikke et ord om betydningen, *semantik*.

Men sådan har præses ikke læst sin tekst. Hør blot: »Det er således kun på overfladeniveauet, at der er forskel på sætningerne »Jeg hades af ham« og »han hader mig«. Dybdestrukturelt er de identiske.« (s. 369). Godt nok (hvis man da overhovedet siger sådan...) – men vil det medføre, at sætningerne også *betyder* det samme? Vi er her tilbage ved én af de tidligste kontroverser i den transformationelle grammatik, nemlig: spørgsmålet om 'meaning-preserving transformations': er aktiv og passiv blot forskellige afledninger af samme dybdestruktur? Hvis ja, hvad er den oprindelige struktur?, og hvis nej, er der noget, der ligger endnu dybere? osv. osv. Den slags overvejelser og tvivl synes imidlertid ikke at genere præses, der kort og godt bemærker, at »det verbale sprog og objektrelationerne i psykoanalytisk forstand ses som to forskellige manifestationer af den samme dybdestruktur« (s. 362) – just like that – (eller også en »just-so story«, som Alfred Kroeber hånligt bemærkede om Freuds 'urhordeteori' – sans comparaison, forøvrigt (cit. s. 137)).

Det synes herefter klart, at præses ikke skelner mellem 'dybe', logiske (eller for den sags skyld, *pace* Diderichsen, syntaktiske) relationer og det, der svarer til disse i 'virkeligheden': semantikken (for nu lige at holde os til den). Når han taler om subjekter og objekter, mener han det ene øjeblik noget, der defineres dybdesyntaktisk; jvf.: »man [kan] udmærket udtrykke en passiv objektrelation i en sætning, der grammatisk set har den aktive

form« (s. 362). Her har vi at gøre med noget, der kun gælder indenfor syntaksen: nemlig dér, hvor begreberne 'objekt' og 'subjekt' er definerede, fx. (som præses selv antyder) i forhold til *diatesen* (aktiv/passiv i grammatisk forstand). Men i næste øjeblik er vi ovre i semantikken, eller rettere betegnet i de psykoanalytiske relationers verden, hvor termer som 'subjekt' og 'objekt' har en ganske anden værdi (men strengt taget heller ikke kan defineres udelukkende *semantisk*, men må forstås og læses i hele situationens (dvs. patientens) kontekst og historie, altså *pragmatisk/psykoanalytisk*).

Hvis man anerkender denne forskel mellem 'dybde' i streng syntaktisk(-relationel) forstand, og 'dybde', taget som metafor for de ubevidste processer (heriblandt Ødipus-scenariet og dets forskellige dramatiske iscenesættelser), er det indlysende, at præses i og for sig ikke gør noget 'forkert' eller »grammatisk ukorrekt« (s. 369) ved at analysere en sætning som 'Jeg ser dig' som subjekt-verbum-indirekte objekt; det er bare slet ikke grammatik, vi har med at gøre her, og de 'objekter', præses taler om, har intet med *grammatiske* objekter at gøre. På den anden side må han heller ikke tage den ældre og nyere *grammatiske* tradition til indtægt for sine synspunkter på de *psykoanalytiske* objektrelationer – man skal have en temmelig bred røv for at kunne beride to så forskellige og fyrrige heste på én og samme tid!

Ud fra samme tankegang bliver det i næste omgang også forklarligt, hvordan præses kan tilkende sine 'objekter' (i psykoanalytisk forstand) en så dubiøs syntaktisk værdi, som når han på s. 370 først beskriver den masochistiske objektrelation »med sætningen 'Han bliver slået af hende'«, for straks derefter at 'omskrive' den til »'Han (S) får tærsk (o) af hende (O)'«, hvor objektet (o) siges at være 'transportabelt', og den masochistiske objektrelation defineres som »en substantiel transport af direkte objekter, nemlig tærsk«. Denne tagen-til-indtægt af et enkelt sprogs højest overfladiske syntaktiske variation på temaet 'korporlig afstraffelse' kan umulig være dækkende for, eller forklare, hvad der foregår i virkeligheden. Nok er vi allesammen masochister for Vorherre, men ligefrem at ville forvandle ('omskrive') Masoch's fantasier til en 'diner transportable' af tærsk, det går for vidt.

En helt anden ting er – og det kunne være en *femte* pointe, men jeg vil indskrænke mig her til nogle antydninger –, at selve ideen om semantikken som uafhængig, dybdestruktureret bærende komponent af grammatikken synes at være mindre populær nu om stunder end den var i transformationsgrammatikkens gode, gamle dage. Mange lingvister har indset *kontekstens* betydning for betydningen; 'kontekst' skal her ikke forstås som blot og bart det stykke *tekst*, som en vis passage er indrammet af, men som hele den konkrete verden, en ytring refererer til, og er bundet ved. Dette *pragmatiske* synspunkt bevirker en væsentlig perspektivforskydning hos de lingvister, der undersøger, hvad der foregår i en psykoanalytisk diskurs: magtfaktorer af forskellig art og deres samspil i sproget bliver pludselig meget mere interessant end den strengt grammatikalske karakterisering af en bestemt

ytring; denne karakterisering bibeholder selvfølgelig en vis værdi, men opfattes ikke længere som eksklusiv.

Når det forøvrigt gælder det tekniske plan, kan udtrykkene også variere meget: valget mellem 'at få tærsk' eller 'at blive banket sønder og sammen', er først og fremmest et *leksikalsk* valg mellem mere eller mindre synonyme udtryk, og dernæst et valg, der har en del med ens personlige *stil* at gøre, heri indbefattet den afgørelse, man uvægerligt må træffe, når det drejer sig om en bestemt, som regel stilbunden (eller stil-forventende) situation. Jeg siger ikke, at et sådant valg ikke kan være afslørende for de 'underliggende' psykoanalytiske eller psykologiske processer – det ville være en hån mod Freud og Lacan, og umuliggøre al terapi, der er sprogaseret, men kun, at forholdet ingenlunde er så direkte og uformidlet som præses (sikkert uafvidende) synes at give os indtryk af.

Her kan man forøvrigt også pege på, at hele diskussionen indenfor et pragmatisk problemkompleks som fx. sproghandlinger ikke drejer sig udelukkende om, hvorvidt denne eller hin 'speech act' nu også kan realiseres i et bestemt sprog, på hvilken måde, og med hvilke grammatiske (morfologiske, syntaktiske, leksikalske osv.) midler, men snarere om, hvor magten ligger, der kommer til udtryk i en simpel diskurs som: 'You are my husband'. David Macey, som jeg skylder dette Lacan-eksempel, bemærker hertil: »For Lacan, the 'meaning' of [this] statement[s] is 'I am your wife';... in other words, the subject is implied in an inverted mode of communication« (1988:144); citatet er fra Lacan (1975:242)).

Sådanne 'indirekte' sproghandlinger er der i virkeligheden langt flere af end 'direkte', selv om de sidstnævnte, vistnok af pædagogiske grunde, figurerer som standard-eksempler i lingvistiske og andre fremstillinger. Det interessante for en psykoanalytisk betragtning er, at samspillet mellem de ord, der bliver valgt, og de resultater, der opnås – her med tilbagevirkende kraft, så at sige – også indeholder svaret på spørgsmålet om *magtfordelingen* i diskursen; for nu blot at nævne ét aspekt blandt alle de mulige pragmatisk prægede måder at anskue en sproglig interaktion på.

4. 'Småtingsafdelingen'

Din afhandling, kære præses, bærer præg af solid viden. Den udmærker sig ved en stor indsigt i, og forståelse for, de indviklede og ofte svært gennemskuelige spørgsmål, der knytter sig til moderne psykoanalytisk teori og praksis. Den udmærker sig ved et i bedste forstand sammenfattende 'approach' – uden at forfalde til billig katalogisering eller letkøbt eklekticisme.

Skal man anholde nogle mindre heldige sider, må det derfor nødvendigvis blive i småtingsafdelingen. Fremstillingen bærer præg af forfatterens sympatier, hvilket naturligt er – antipatierne kommer oftest ud gennem sidebenede. Således kan man fornemme, at præses ikke er nogen Lacan-fan: frem-

stillingen af dennes teori er skematisk og tør, uden den indlevelse, som præses ellers lægger for dagen. Og ind imellem gør præses sig vel liden umage, som fx. når tekniske termer (således *intrus*, s. 269) bliver siddende i brødteksten som nogle ugærede dejgklumper; jvf. også et udtryk som at »prækludere[t] faderens signifiant«, som de færreste formodentlig forbinder noget med.

Lacan-oppositionen (hvoriblandt Cornelius Castoriades (1974) er nok den, der på den mest velovervejede måde kritiserer mesteren) nævnes kun sporadisk eller slet ikke; hvilket formentlig også er ret ligegyldigt for fremstillingen af præses' teorier om Ødipus-komplekset. Derimod er oplysningen om, at Lacan er rendt med Georges Batailles kone og derved gjorde tre små børn faderløse måske noget, vi kunne have levet foruden, i lighed med en del anden 'gossip': hele to gange får vi at vide om 'Lille Hans', at denne senere blev operainstruktør, men at intet vides om hans seksuallivs mis- eller vellykkethed; Géza Roheim bliver flere gange fremhævet for sin spydighed; og så videre.

Mere alvorligt tager jeg på den næsten totale forbigåelse af den tyske marxisme- og psykoanalysetradition. Rigtigt nok nævnes Alfred Lorenzer tre gange, men det er mest for syns skyld, eller for at legitimere præses' brug af fader/moder-figurene (s. 409); Lorenzers egentlige bidrag til psykoanalytisk teori (specielt hvad angår de sproglige aspekter af sjæledramaet) får ikke den behandling, de allerede rent historisk har krav på. Ligeledes får den tætskrevne, ret ulæselige, men alligevel væsentlige antologi fra 1977 (ved Frithjof Hager) *Die Sache der Sprache* end ikke en fodnoteomtale.

Præses' formuleringer er i 99 % af tilfældene meget vellykkede, mange gange endog morsomme og træffende, og altid af stor pædagogisk gennemslagskraft. Hvem kan vel glemme en sentens som den på s. 453 (det handler om noget vi alle véd, men alligevel trænger til at få på en god formel): »...analysen skal ikke primært afsløre, hvordan forældrene virkelig behandler barnet, men hvordan barnet *oplever* forældrene på forskellige udviklings-trin«? (udhævelsen i originalen).

Mange vanskelige tekniske begreber bliver forklaret på en pædagogisk og indholdsmæssigt respektaftvingende måde; jeg nævner i flæng: projektiv identificering; 'Nachträglichkeit'; analogi vs. identitet (i forbindelse med den kvindelige ødipale konflikt); internalisering vs. projektion; osv. osv.

Freuds berømte metafor (fra *Gesammelte Werke XIV*) om generalen, der må binde sine styrker til befæstelsen af vigtige fremskudte positioner, og derved taber sin offensive mobilitet, bliver grebet i flugten af præses og ført elegant videre på ss. 113 og 116; sidstnævnte sted siges den regressive tilbageetrækning at slå om i en tilbagegribende ødipalisering, »som om de fremskudte tropper har gjort mytteri og indtaget deres egne befæstede stillinger, hvorfra de fører krigen videre med nye midler.«

På baggrund af disse fortrinlige præstationer tilgiver man gerne præses en og anden 'svips' - fx. når variablerne i Stephens' model på s. 213 omtales, før de er defineret, eller når skemaet s. 197 forvirrer den intetanen-

de læser ved at omtale '3. søjle' som anden og '2. søjle' som første, hvorved den tidligere ('klassiske') Ødipus-teori kommer til at stå til sidst, medens mellemkrigsårenes udvidede tematik får førstepladsen, stik imod ens normale forventninger i vor venstre-mod-højre skrivetradition.

En gang imellem må man kritisere præses' hurtige og noget indforståede slutninger; således er det ikke umiddelbart indlysende, hvordan det nazistiske 'Blut und Boden' forbindes med »Hitler som ypperstepræst i en moderkult« (s. 243-246); eller tag en påstand som den på s. 282: »de bliver kort sagt fremmedgjorte« (det handler om mennesket i Deleuzes maskin-model; so what else is new?). Specielt, fordi man i begyndelsen af samme afsnit er blevet belært om samme Deleuzes »postulater og store armbevægelser«, virker ovenstående lidt flot; for ikke at nævne omtalen af Foucault, som slet og ret erklæres at være »en fransk filosof af samme kaliber som Deleuzes« på s. 287!

Vi er efterhånden kommet dør, hvor selv en stakkels lingvist som undertegnede kan bunde; derfor nu en række mere småtskårne indsigelser, der normalt kun kan ses ved filologisk lavvande. Det tyske *Vögeln* (som verbum i betydningen 'kneppe') går simpelthen ikke som flertalsform af substantivet *Vogel* (selv om jeg en gang fik fat i en plakat med danske havefugle, og forærede den til en tysk ven, udelukkende på grund af den morsomme overskrift: »*Vögeln im Garten*«!) Det samme tyske sprog har et ord *verrannt*, som bedst oversættes som 'eksalteret' (her brugt om fru Klein), ikke 'stivsinnet', som præses har det på s. 174; og Erich Fromm iscenesatte næppe sin Ødipus i Innsbruck. Ordet *erotik* har autentiske græske aner – og kommer altså ikke direkte fra *eros*, som præses antyder s. 287; og sådan kunne man blive ved.

Den mest alvorlige indvending af filologisk art gælder præses' brug af oversatte tekster, hvor han man med føje kunne have henvist til originalerne, specielt hvor det drejer sig om elendige, unøjagtige eller simpelthen inkompetente oversættelser (den danske version af Lacan's *Ecrits* er blevet nævnt før som skrækkindjagende eksempel). Nogle andre kilder er sværere tilgængelige end nødvendigt er, fordi der mangler en henvisning eller reference (således til Simo Køppe's Klein-udvalg på dansk fra 1973); og i det hele taget synes jeg, det er dårlig service overfor læseren ikke at oplyse sidetal på citerede artikler i samlede værker, eller forlagsnavne i tillæg til steder.

Og med disse petitesser slutter jeg denne del af min opposition; der er en lille rosin i min, måske lidt uspiselige lingvistiske snakkepølse, men den, kære præses, får du først, når du har spist pænt op.

5. Afslutning

Kære Ole! Det er med største fornøjelse, jeg her har kunnet agere opponert, og en smule djævelens advokat, i din disputatssag. Ikke alene fordi emnet interesserer mig, men specielt, fordi jeg synes, din bog rent personligt

har givet mig meget. Den har været svær at komme igennem – ikke på grund af dens omfang eller medfødte tyngde, tværtimod. Men under den gentagne læsning skete dét for mig, som ifl. den hellige Johannes Climacus (som bekendt, en af det åndelige livs store autoriteter fra de første kristne århundreder) er kendetegnet på virkelig engagement i lekturen: nemlig, at man læser, »som fuglen drikker«, dvs., man indtager en smule væske ad gangen, hvorefter man lægger hovedet tilbage, og lader det indtagne passere ned gennem fordøjelseskkanalerne. Og det er lige præcis, hvad der skete med mig under læsningen af dit opus: Hvor mange gange har jeg ikke udbrudt: Men det er jo rigtigt, hvad Ole siger, – hvorfor har jeg ikke forstået dette før?

Jeg vil selvfølgelig ingenlunde påstå, som André Gide, lidt pralende, gør om sig selv, at jeg har 'bedrevet psykoanalyse hele mit liv uden at vide om det'; men det er mig magtpåliggende at erklære, at jeg er blevet klogere af at læse din disputats, og at den tid, jeg har tilbragt i dit selskab både har været interessant og givende, i alle ordenes betydninger.

Og når jeg nu således både takker dig som skribent, og selv takker af som opponent, gør jeg det i den forvisning, at du også i fremtiden vil komme til at yde vægtige bidrag til psykoanalysen og dens danske tradition både teoretisk og praktisk; og at det formidlende og opsøgende arbejde, du har sat i gang med den første bog om Freud (den, du skrev sammen med Simo, og som nu har fået en værdig efterfølger i nærværende arbejde), ikke er slut med dette, foreløbigt sidste, skud på stammen. Til lykke!

LITTERATUR

- CASTORIADES, C. (1974). *Aux carrefours du labyrinthe*. Paris: Minuit.
 DIDERICHSEN, P. (1968). *Elementær dansk grammatik*. Kbh.: Gyldendal.
 HAGER, F. (ed.) (1977). *Die Sache der Sprache*. Stuttgart: Metzler.
 LACAN, J. (1966). *Ecrits*. Paris: Seuil (dansk overs.: *Det ubevidste sprog*. Kbh.: Rhodos 1973).
 LACAN, J. (1975). *Séminaire I (1953-54)*. Paris: Seuil.
 MACEY, D. (1988). *Lacan in contexts*. London & New York: Verso.
 RANK, O. (1924). *Das Trauma der Geburt*. Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.